

KARÁCSONY ÁGNES

A KERT MINT MŰEMLÉK

BESZÉLGETÉS SZIKRA ÉVÁVAL

A TÖRTÉNETI KERTEK KUTATÁSÁRÓL

TA Kertészeti Egyetemen végzett 1973-ban Szikra Éva tájépítész vezető tervező, műemlékvédelmi és kerttörténeti szakértő. Évtizedekig a műemlékvédelem különböző jogutód szervezeteinél foglalkozott a történeti kertek védelmének elméleti, módszertani és gyakorlati kérdéseivel. Több száz történeti kert, műemléki környezet kutatása, tervezése, védelmének megszervezése fűződik a nevéhez. Arról is beszél: a történeti kertekkel való foglalkozás – túl a tájépítészen, kertépítészen – elszakíthatatlan a műemlékvédelemtől.

MC: *Lehet, hogy a kert, amely minden pillanatban változik, a legbonyolultabb metamorfózisokra képes emberi építmény?*

¶ Egy kert valóban szüntelenül alakul, és különösen sérülékeny. Kompozícióját, részleteit módosíthatják a természeti erők, az ökológiai és társadalmi változások, a botanikai és műszaki tudomány fejlődése, az adott kor stílusa, gondolkodása is.

MC: *A kertépítész, a tájépítész tehát beletervezi a munkájába a változót.*

¶ Igen. Hiszen a kertépítész legfontosabb „építőanyaga” az élő növény, amely növekedése és pusztulása okán, másrészt az évszakok miatt folyton változik. Ugyanakkor a kertépítészet még abban az esetben is tudatos emberi beavatkozás, ha a kert alkotója meghagyja az eredeti vegetáció bizonyos részleteit, hogy még természetesebb legyen a hatás.

MC: *És mitől válik kertművészeti alkotássá egy kert?*

¶ Ha a tervező – „túllátva” a használhatóságon, a praktikus szempontokon – úgy alakítja a zöldfelületeket, hogy a terek, a növények, a színek és más részletek megkomponálásával művészi értéké válik a kert. A tájépítészet még ennél is átfogóbb téralakítás: a természet nagyobb léptékű formálása. Gondoljon csak a versailles-i kastélyra és környezetére vagy Magyarország legnagyobb barokk műemlékegyüttesére, Fertőd-Eszterháza kastélyparkjára, amelyet jelentős

európai értékévé teszi a távolabbi tájakra is kiterjedő térkompozíciója. A fertődi kastély egészen egyedülálló tájszerkezeti kapcsolatokat mutat a környező falvak templomaival és kastélyaival is.

MC: *Ami azt is jelenti: a vizuális határ túlnyúlik a fizikai határon?*

¶ Pontosán. A barokk kertre jellemző, hogy alkotója gyakran belekomponálja a tágabb környezetet is. De a tájképi angolkertekre ez különösen igaz.

MC: *Ezek a kertek nyilván azt is visszatükrözik, miként viszonyul a kor embere a természethez. Idővel vajon megváltoztak a parkok, kertek funkciói? Úgy értem: a főúri reprezentációhoz hozzátartozott a mintaszerűen fenntartott kert. De a látvány mellett mennyire vették figyelembe például a rekreációs igényeket?*

¶ Kétségtelen: a kertek, a parkok kezdetben elsősorban a pompa, a látvány és a szórakozás helyszínei voltak. Ám azért érvényesültek a pihenés szempontjai is, például hogy merre vezessenek a sétautak, hogyan változzanak a napos, árnyékos övezetek. A 19. században már tudatosan törekedtek a rekreációs igények kiszolgálására – a közparkok megjelenése mellett kórházak, elmeógyógyintézetek, szanatóriumok, fürdők, iskolák parkjai esetében is. Hasonló elvek vezérelték a városépítőket Budapesten is a nagyobb negyedek kialakításakor. Szorgalmazták, hogy a bérházakban élők feltöltődésére, közérzetük javítására legyenek közparkok. A 19. század második felében jött létre a Népliget, vagy még korábban, a század első évtizedeiben a Városliget. De a Margit-sziget is a pihenést, kikapcsolódást, a „rekreációt” szolgálta, bár akkor ugye még nem használták ezt a fogalmat.

MC: *Ahogy a „tájépítészett” sem, noha voltaképpen mindig is létezett.*

¶ Így van. Hivatalosan – nyugat-európai minta alapján – csak az 1990-es évektől nevezik tájépítészettnek a mi szakterületünket. Addig inkább kertépítészetről beszéltünk. Az oktatásban is sokáig afféle „köztes tudománynak” és „köztes

Magyarországon a 20. század első évtizedeiben Rerrich Béla műépítész, kertépítőművész, a szegedi Dóm tér-együttesének megalkotója volt az első, aki a Kertészeti Tanintézetben belül kertépítészettet tanított.

művészetnek” tekintették. Magyarországon a 20. század első évtizedeiben Rerich Béla műépítész, kertépítőművész, a szegedi Dóm tér-együttesének megalakítója volt az első, aki a Kertészeti Tanintézetben belül – ez volt a főiskola, majd az egyetem jogelődje – kertépítészeti tanított. Akkoriban kezdtek komolyabban venni, hogy azért ennek a területnek is vannak szabályai. Én 1973-ban végeztem, a kertészmérnöki diplomámon már az szerepelt: kert- és tájépítészeti szakirány. A miénk volt az első ilyen évfolyam.

MC: *Kiktől tanulták a tájépítészetet?*

¶ Például Ormos Imrétől, aki eredetileg kertész végzettségű volt, sokat utazott Nyugat-Európában, átvett külföldi példákat. Itthon hozzáfogott a Kertépítészeti Tanszék életre hívásához még a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán, amely 1968-ban lett egyetem. Ormos Imre a legkülönbözőbb szakterületek képviselőit vonta be az oktatásba. Jöttek hozzánk a Műegyetemről, tanultunk statikát, városépítészeti, de művészettörténetet, szabadkézi rajzot is, és persze az összes kertészeti tantárgyat, főleg dísznövényismeretet. Másfelől éppen az egyetemi éveim alatt, a hetvenes évek elején szélesedett ki a kertépítészet profilja, ami már Mőcsényi Mihály professzorhoz kötődik. Ő a tájrendezés magyarországi oktatásának megalapozója, aki 1992-ben létrehozta az önálló tájépítészeti kart.

MC: *Mihez tudott kezdeni a hetvenes években egy diplomás tájépítész itthon?*

¶ Indokolt a kérdés, hiszen előtte évtizedekig nem születtek nálunk új parkok. Talán csak a Feneketlen-tó környezete az egyetlen, ahova akkoriban valódi parkot tervezett Mőcsényi Mihály. De a hetvenes évektől, a nagy lakótelep-építések idején, a városépítészeti koncepciókban már szerepeltek tájépítészeti vonatkozások is. Úgyhogy már komoly feladatokkal bízták meg a kollégákat. Nívós tervek születtek, noha szűkösek voltak a tervezők lehetőségei a szegényes faiskolai választékkal, a gyengébb minőségű burkolatokkal, térberendezési tárgyakkal. Sajnos ezeket a parkokat gyakorta hagyták lepusztulni. Pedig értéket jelentene, más országokban ekként is kezelik őket, egy korszak élő lenyomataként. Ahogyan azért Dunaújváros is megőrizte, felújította a szocializmusból maradt fasorait, parkjait. Tíz éve jártam ott, kifejezetten kellemes hely a hatalmas zöldekkel. Tehát a hetvenes évektől városi tereinkbe már tudatosan terveztek zöldfelületeket. De én más irányt választottam, rögtön műemlékes vonalon haladtam.

MC: *Említette egyszer: a műemlékvédelem nem tartozott a második világháború utáni új politikai, társadalmi rendszer kiemelt feladatai közé. A főúri park „rendszer szemét” volt, ugyanis.*

¶ A társadalmi változások miatt az új rezsimnek sokáig valóban nem volt célja a főúri emlékek helyreállítása. Államosították a nagybirtokokat, egyre jobban pusztultak a parkok. A második világháború előtt a kastélyparkok fenntartását uradalmi kertészek vezették, utána megszűnt a fenntartás tradíciója.

MC: *Nemrég jártam csehországi kastélyparkokban. Gyönyörűen gondozottak ezek a kertek, és látogathatók. Beszélgettem az egyik intézmény vezetőjével. Azt mondta: nálunk azért is vannak jó állapotban a régi főúri parkok, mert a szocializmus időszakában nem lett belőlük mezőgazdasági telephely. Utalt ezzel a „tipikus magyar hasznosításra”.*

¶ Tény: a szocialista tömbön belül nálunk volt a legrosszabb a régi kastélyok, uradalmak helyzete. Számos sérülés érte a történeti kerteket, miután az eredeti tulajdonosokat elkergették, javaiktól megfosztották őket. Egészen rémes történetek voltak. Ősfákat vágtak ki tüzelőnek, magtárnak használtak kastélyépületeket, de szinte mindenre, gyermek- és idősothonnak, pszichiátriának, tudósanatóriumnak vagy téveszirodának. Csehországban nem érte ennyi kár a parkokat. Más szemlélettel viszonyultak a történeti értékekhez. Nem is kellett nekik olyan jelentős összegeket költeniük a rendszerváltást követően a helyreállításokra.

MC: *Hogyan tudtak itthon változást elérni? Egyáltalán: mikortól terjedt ki a műemlékvédelem a kertekre, parkokra?*

¶ A hatvanas–hetvenes évek fordulóján, amikor a nagyobb városépítkezések indultak, az igények életre hívták a védelem területét is. Örsi Károly, a hazai történeti kertvédelem megalapítója, az 1960-as évek második felében az Országos Műemléki Felügyelőségen hozzalátott a magyar műemléki kertvédelem megszervezéséhez. Ez áttörést jelentett a kertépítészet hazai tudományos megismertetésében is. Örsi Károly írta össze először a magyarországi történeti kerteket, aminek a kertek bejárása volt az alapja. Ehhez a munkához sikerült megnyernie Csorna Antalt, aki akkor már nyugdíjas volt ugyan, de a háború előtt is foglalkozott kerttörténettel. Az ő jegyzékük alapján a hetvenes években bizonyos műemlék-együtteseknél már szerepelt az a megjegyzés: „kertje védett”. Örsi listája a történeti kertjeinkről nem volt teljes körű, ám arra a célra nagyon is megfelelt, hogy a műemlékeket felügyelő kollégák egy kastély helyreállításakor törődjenek

A budapesti Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet
(később Kertészeti Egyetem) központi épülecsoportja a díszkerttel
Képeslap, 1910 körül © Alföldy Gábor kerttörténeti gyűjteményéből

Alcsút, az Ybl Miklós által tervezett pálmaház
Fotográfia, 1900 körül © Alföldy Gábor kerttörténeti gyűjteményéből

Nívós tervek születtek, noha szűkösek voltak a tervezők lehetőségei a szegényes faiskolai választékkal, a gyengébb minőségű burkolatokkal, térberendezési tárgyakkal. Sajnos ezeket a parkokat gyakorta hagyták lepusztulni.

a parkkal is. Esetleg nem engedték, hogy építsenek oda sportpályát vagy újabb épületszárnyat. 1973-tól magam is bekapcsolódtam a munkába, később újabb kollégák jöttek. Igyekeztünk feltérképezni a magyarországi kertművészet legjelentősebb alkotásait, és a védelmet kiterjeszteni rájuk.

MC: *De mikor mondta ki a szakma, hogy a történeti kertek is műemlékek?*

¶ Fordulópont volt, amikor 1971-ben Fontainebleau-ban az UNESCO műemlékvédelmi világszervezete, az ICOMOS és a Tájépítészek Nemzetközi Szövetsége, az IFLA közösen létrehozták a „történeti kertek” szekcióját. Meghatározták ajánlásaikat a kertvédelem kapcsán, és felhívást intéztek a nemzeti bizottságok felé a történetileg jelentős kertjeik összeírására. A következő és legfontosabb momentum, amikor 1981-ben létrejött a firenzei charta, amely megfogalmazta: „A történeti kert olyan építészeti és növényi elemekből álló alkotás, amely történeti vagy művészeti szempontból közérdekű. Mint ilyen, műemléknek tekintendő.” Ez lényeges megállapítás volt: a történeti kertekkel való foglalkozás – túl a tájépítészen, kertépítészen – elszakíthatatlan a műemlékvédelemtől.

MC: *Magyarországon a védett kertek túlnyomó többsége kastélypark és kúriakert: a történeti kert fogalmát is hagyományosan leginkább hozzájuk kötjük.*

¶ Pedig a történeti kert lehet várkert, palotakert, templomkert, városi park, közpark, kolostorkert is. És még sorolhatnám. Mindig is azt képviseltem: támogassuk a védelem körét.

MC: *Egyébként mindig valamilyen épülethez kapcsolódik a történeti kert?*

¶ Nem feltétlenül, inkább úgy mondanám, hogy a leggyakrabban. A különböző intézmények, iskolák, zárdák, kolostorok, fürdők, egyetemek, szanatóriumok, de még a gyárak építményei is elválaszthatatlanok a körük vagy mellettük kialakított zöldfelületektől. Történetiségük csak együttesen érvényesül. Ugyanakkor egy időben tartotta magát az a nézet itthon is, hogy csak az épület érték, a hozzá

tartozó kert, park pedig pusztán műemléki környezet. Hosszú út vezetett odáig, hogy a kert az épülettel egyenrangú építészeti alkotásnak tekinthetők idehaza is, és a 2001-es örökségvédelmi törvény a műemlékvédelem sajátos tárgyaként határozza meg a történeti kerteket.

MC: *Vagyis a történeti kert értéke kettős: szervesen kapcsolódik térszerkezetileg és funkcionálisan az épülethez, másrészt pedig jelentősek saját belső adottságai, térformálása és építészeti kvalitásai?*

¶ Igen. A legtöbb történeti kertet ezért is tekintjük művészeti alkotásnak. És tegyük hozzá: függetlenül a méretétől, hogy nagy vagy kicsi-e. Mert lehet történeti kert középkori kerengőudvar, reneszánsz kori gyümölcsös vagy 19. századi kertészet is.

MC: *Sőt. Éppen az örökségvédelmi törvény tette lehetővé itthon, hogy védelmet kapjon néhány villakert is, például Budán, a Páfrány utcában. Miközben a több száz rendkívül igényes budai villakertből alig két tucat maradt meg.*

¶ Ez nagyon érdekes téma. Eleinte nem volt ekkora jelentősége a jogi védettségnek. De a történeti kertek – az 1997-es műemlékvédelmi, majd a 2001-es örökségvédelmi törvény alapján – ma már jogszerűen védhetők önálló műemlékként. A jogi értelemben védett történeti kertjeink száma mégsem éri el a húszat.

MC: *Komolyan? Pedig a szakma száznegyven történeti kertet tart nyilván itthon.*

¶ Vagy többet is. De ettől jogilag még nem mindegyik védett. Például több jelentős értéket képviselő történeti parkunk nem áll műemléki védelem alatt. Tudtommal most van folyamatban a fertődi kastélypark levédése „saját jogon” történeti kertként. A Városliget sem volt levédve. Csak a Hősök tere műemléki környezeteként védett, miközben a világ első, valódi közparkként létesített kertje.

MC: *És a Margit-sziget? És a Népliget?*

¶ Érdekes módon egyedül a Népliget védett. A Margit-szigetnek is csupán egy része, a központi zöldterülete védett történeti kertként. Márpedig a műemléki védelem azt is szabályozza, hogyan és mennyire beépíthető az adott terület. Az Orczy-kertnek is csak a közepe védett, a szegélyét már be is építették. De szerencsére a műemlékes kollégák mindezzel tisztában vannak, és respektálják, hogy

Örsi listája a történeti kertjeinkről nem volt teljes körű, ám arra a célra nagyon is megfelelt, hogy a műemlékeket felügyelő kollégák egy kastély helyreállításakor törődjenek a parkkal is.

igyekszünk tágabban értelmezni a védett történeti kertek fogalmát. Persze ha olyan beruházóval találkozunk, akinek semmi affinitása ehhez, akkor hiába is próbálkozunk.

MC: *Én például emlékszem arra, hogy a kispéri Batthyány–Wenckheim-kastély parkjának grottája presszó volt egy időben.*

¶ És az még nem is annyira rossz! A kispéri kastélyparkkal annak idején Örsi Károllyal közösen kezdtünk foglalkozni. A kastélyban évtizedekig kórház működött. Úgy-ahogy megvolt a parkja. Bár a tórendszer a zsilippel és egy fantasztikus Neptun-szoborral levágták a területről, kiszorították az orvos- és nővérlakások, a mosoda. A grotta is a park szélén volt, az is „leesett” onnan. Nem kivételes, máshol is megesik, hogy idővel a park elveszíti a területét. A nyolcvanas években maga a kórházigazgató kérte, tegyünk javaslatot a kastélypark helyreállítására. Volt erre igénye, próbálta menteni az értéket, és nagyon odafigyelt a műemlék-felügyelő is. A műemlékvédelem „közös játszma”, fontos a hozzáállás, hiszen mi tervezünk, nem mindig vagyunk ott a területen. Úgy tudom, a kórház mára kiköltözött onnan. Ilyenkor jön az újabb probléma, hogy nincs gazdája a helynek. Sokszor mondjuk: a rossz használó is jobb, mint ha üresen állna az egész együttes, lakatlanul. A tájépítészeti értékeket az elhanyagoltság is veszélyezteti.

MC: *Egyik írásában olvastam: a történeti kertekről szerzett ismereteiket alapvetően két forrásból szerzik. Dokumentumokból, másfelől „vallatják” a helyszínt.*

¶ Minden munka helyszíni szemlével kezdődik. Felmérjük, milyen állapotú a kert, a növényzete, építményei, kik használják, és milyen új funkciót szánnak a műemlékegyüttesnek. Innen indul a feladat meghatározása. Tájépítészként, kerttörténészként arra törekszünk, hogy az általunk létrehozott új állapot megőrizze az emlék történeti értékeit, eredeti kompozícióját, lehetőség szerint növényállományát, miközben a mai igényeket is szolgálja. Manapság a műemléki helyreállításoknál megkövetelik a kerttörténeti tudományos dokumentációt,

ami fontos és jelentős eredménye szakterületünknek. Csak sajnos nem mindig lehet levéltári forrást, korabeli terveket, fotókat, leírásokat találni. Foglalkoztam például a cégénydányádi Kölcsey–Kende-kúriával is, és annak kapcsán nem igazán bukkantam dokumentumokra. Ilyenkor a tervezőnek szüksége van a beleérző képességére, kerttörténeti ismereteire. Kifinomultság is kell a korszak, a hangulat, a miliő felidézéséhez egy-egy részlet alapján, ha nincs kellő történeti információnk. Például ezért is tartom fantasztikus helyreállításnak a budavári kerteket. Ormos Imre felidézett egy késő középkori és kora reneszánsz kertet, amelyet egy Borsos Miklós-szobor tesz teljessé a medence közepén. Rendkívül finom alkotói gesztus. De azért a kert sok mindent elárul, amikor bejárjuk. Mondjuk, észrevesszük, hogy a park jóval nagyobb kiterjedésű volt, csak a területrendezés során kerítéssel valahol elmetstették a területet, például az intéző házát elcsatolták. Erre szoktam mondani: a műemlékvédelmet iskolában elég nehéz megtanulni, még akkor is, ha szakmérnököt végez az ember.

MC: Különböző stílusú és korú történeti kertekkel foglalkozott. Például a 16. századi Héderváry-kastéllyal, a 18. századi iszkaszentgyörgyi Amadé–Bajzáth–Pappenheim-kastéllyal és a 19. század végi Andrássy-kastéllyal Tiszadobon. Részt vett a visegrádi palotakert helyreállításában is, amely egyáltalán nem volt egyszerű, hiszen voltak évszázadok, amikor valósággal eltűnt a visegrádi palotaegyüttes.

¶ Ami nagyban nehezítette is a munkánkat. Schulek János építész – Schulek Frigyes fia – fedezte fel 1933-ban a többméteres földhordalék alatt Mátyás visegrádi palotáját. Ezek után évtizedeken keresztül jelentős régészeti feltárások zajlottak a területen. A kilencvenes évek közepére már beazonosítottak a kert szempontjából is fontos terepszinteket, kutakat, lépcsőket, falakat, s ezek alapján már valamiféle környezetet is „oda lehetett képzelni” a palota köré. Bebizonyosodott: inkább késő középkori kert volt itt reneszánsz elemekkel, részletekkel. Próbáltam „megszerkeszteni”, milyen is lehetett. Felhasználtam hozzá Bonfini és Oláh Miklós püspök leírásait is. Analógiákat kerestem, hogyan néztek ki a hasonló olasz és francia kertek. Fölkutattam azokat a génbankokat itthon, ahol régi gyümölcsfajok, fajtagyűjtemények találhatóak, mert szerettem volna újratelepíteni az egykori gyümölcsöst és a régi szőlőfajtákat. De nem lehetett konzekvensen végigvinni a programot. Sajnos egy-egy helyreállítás esetében sokszor kényszerülünk kompromisszumokra. Visegrád fontos mégis, mert képet kaphatunk arról, milyen lehetett egy 15. századi kert.

MC: Visszajár néha megnézni, milyenek ma a parkjai?

¶ Igen, vissza. Jó példa rá a Héderváry-kastélyegyüttes, amely az 1980-as évek közepén, helyreállítása után, a Művészeti Alap alkotóházaként újult meg. Aztán szálloda lett, majd egy darabig üresen állt, most – úgy tűnik – ismét alkotóház lehet. Felkértek, nézzem meg, milyen a park állapota, milyen változtatások szükségesek. De nem kell nagy beavatkozás, inkább csak fenntartási feladatok szükségesek, ami azt is jelzi: a nyolcvanas években – az akkori lehetőségekhez képest – elég jó munkát végeztünk. Azt ugyanakkor sajnálom, hogy az egészen különleges iszkaszentgyörgyi műemlékegyüttes a tudományos dokumentáció és engedélyezési terv ellenére sem került be a mostani kastélyprogramba, pedig ez több mint két évtizede a szívügyem.

MC: *Azt gondolom, a történeti kertek fennmaradásának egyik alapfeltétele a megfelelő hasznosításuk. És – úgy tűnik – számos befektető és üzemeltető még mindig nem hiszi el, hogy egy kert önmagában a leghatásosabb, legvonzóbb, és nem kell mindenféle látványosságot beleerőltetni. Mondjuk, szivárványos szökőkutakat és még sorolhatnám a rémes példákat.*

¶ Valóban, rendkívül súlyos probléma, milyen funkciót találjunk ezeknek a kastély-épületeknek, hogyan lehet újra életre kelteni ezeket a műemlékegyütteseket. Az ésszerű rendeltetés nagyon fontos, és nyilván az is, hogyan lehetnének ezek a történeti értékű kertek egy-egy település zöldfelületi rendszerének alkotói is, a pihenés helyszínei. Miközben izgalmas kultúrtörténeti értékekről van szó. Erről is szó lesz októberben az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának Kertturizmus konferenciáján. Annyi bizonyos: a műemlékvédelemnek feladata, hogy e kertek kulturális örökségét, természeti és használati értékét egyaránt szem előtt tartva gondoskodjon fennmaradásukról.

SZIKRA ÉVA Ormos Imre- és Forster Gyula-díjas tájépítész vezető tervező; műemlékvédelmi és kerttörténeti szakértő. 1973-ban szerzett kertészmérnök-diplomát a Kertészeti Egyetem Táj- és Kertépítészeti szakán. Műemlékvédelmi szakmérnök, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa. Az Országos Műemléki Felügyelőségen tájépítész vezető tervezőként dolgozott 1973-tól 1992-ig, majd az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ munkatársa volt, ahol 2002-től a Táj- és kertépítészeti osztályt vezette. 2008-tól a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál kerttörténeti szakreferenseként dolgozott 2012-ig, nyugdíjba vonulásáig. Jelenleg az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság kerttörténeti szakbizottságának elnöke.

Szilágyi Lenke felvétele